

УДК 140.8 (477)

Н.В. ДЕВ'ЯТКО

АКТУАЛІЗАЦІЯ МІФА В УКРАЇНСЬКОМУ ІНФОРМАЦІЙНО-КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ

Дев'ятко Наталія Володимирівна – провідний фахівець Інформаційного прес-сектора Дніпропетровського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

Досліджуються причини та особливості актуалізації світоглядного міфа в інформаційно-культурному просторі на сучасному етапі. Визначені причини та особливості актуалізації міфа у глобальному та пострадянському контекстах.

Ключові слова: міф, архетип, інформаційно-культурний простір, національне відродження.

Исследуются причины и особенности актуализации мировоззренческого мифа в информационно-культурном пространстве на современном этапе. Определены причины и особенности актуализации мифа в глобальном и постсоветском контекстах.

Ключевые слова: миф, архетип, информационно-культурное пространство, национальное возрождение.

The article is devoted to the problem of the causes and characteristics of mainstream ideological myth in the information and cultural space at present. The causes and actualization of the myth in global and post-Soviet context have been determined.

Keywords: myth, archetype, information and cultural space, national rebirth.

© Н.В. Дев'ятко, 2013

Постановка проблеми. Визначення потенціалу міфологічних образів для національного відродження неможливе без розуміння причин і механізмів актуалізації світоглядного міфа у сучасному інформаційно-культурному просторі та набуття соціальною комунікацією міфологічних ознак і характеристик. Найважливішою, на нашу думку, у цьому контексті є функція міфа до подолання світоглядних криз та формування проекту майбутнього, за яким надалі відбуватиметься суспільний розвиток.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Здатність міфа до актуалізації змін у суспільстві під час світоглядних криз досліджувалася ще такими знаними вченими як Е.Кассирер, О.Лосев, М.Еліаде, К.Г.Юнг; серед українських дослідників О.Киченко, О.Колесник та ін. Комунікативного аспекту світоглядного міфу торкаються у своїх роботах О.Висоцька, Ю. Лотман, Г. Почепцов.

Світоглядний міф неодноразово досліджувався також у контексті національного відродження та національної свідомості в Україні. Серед авторів таких робіт можна назвати Н.Амельченко, В.Артюха, В.Безнісько, В.Буряка, В.Заріцьку, Ю.Левенця, О.Морщакову, М.Скринника, Н.Яцук. Окремо виділяється напрям дослідження міфаї міфологічних структур у Радянському Союзі та на пострадянському просторі: Є.Головаха, О.Гриценко, В.Еленський, А.Єрмоленко, Л.Зубрицька, А.Калаков, В.Мільдон, А.Москаленко, М.Рябчук.

Мета дослідження. Розкриття причин та особливостей актуалізації світоглядного міфа на сучасному історичному етапі в аспекті його потенціалу до національного відродження. Для досягнення цієї мети треба виконати такі завдання:

– визначити особливості і причини актуалізації міфа в контексті світових процесів та світоглядних змін;

– описати головні причини та особливості актуалізації міфа на пострадянському просторі;

– вказати на проблеми і перешкоди для національного відродження через актуалізований міф.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як система світоглядних уявлень міф актуалізується у часи глобальних змін і кризові періоди історії людства (Е. Кассирер [13, с.210], Б. Малиновський [цит. за 2, с.3]); міф може допомогти як людині, так і цілому народу віднайти втрачений історичний і культурний шлях (К. Г. Юнг [25, с.128]). О.Висоцька, визначаючи специфіку міфологічної комунікації у сучасному світі, вказує, що у постмодерному суспільстві уникнення «дезінтеграційних процесів» можливо «лише за умов повернення до певних сакральних смислів, метафізичних засад існування суспільства» [5, с.278].

Актуалізуючись, природний міф виконує роль каталізатора процесів відродження у суспільстві і повертає втрачену цілісність світобачення на особистісному, колективному, національному, світоглядному і культурному рівнях. Завдяки несвідомій природі, «при найменшому дотику до вмісту міфа, людина відчуває «переживання вічного», і саме реактивація цього вмісту відчувається як повне відродження її психічного життя» (Г. Почепцов [21, с.135]), тобто, міф є каталізатором і національного відродження.

Міфотворчість у національній сфері, на думку В. Артюха, «первинний спосіб самовизначеності індивідів» як результат подолання комплексу меншовартості [2, с.7]. Міф може відігравати позитивну роль, формуючи дух народу (В. Заріцька [10,

с.3]); як вважає Ю. Левенець, національний міф як «образ світу» має визначну роль у процесах відродження національної свідомості, виконує для народу ідентифікаційну функцію і сприяє відновленню історичної пам'яті [16, с.17-18]. Національна свідомість сьогодні, на думку О. Морщакової, стала «одним із визначних чинників національного відродження», оскільки націєтворча діяльність – «перш за все міфотворча» [19, с.14]. Н. Яцук, досліджуючи українську ментальність періоду незалежності, зазначає, що «всьяке відродження завжди починається з міфа» [26, с.9], що вкрай важливо враховувати для стимулювання початку національного відродження в сучасній Україні.

Міф діє у різні історичні епохи, на різних рівнях суспільної свідомості і є універсальним культурним феноменом, який має різне символічне втілення, відповідне до історичної ситуації. В. Заріцька вказує на змістовну зміну міфів у кожний історичний період розвитку людства, відмінність міфів полягає у «регулюючому впливі на діяльність людей» [10, с.3]. На суть процесу відродження через міф вказує О. Колесник: «Сутність реміфологізації не в реставрації віджилого, а в прориві до трансісторичного» [15, с.10]. Таким чином, будь-яка актуалізація природного міфа чи початок національного відродження, залучаючи до свого простору актуалізовані архетипи, міфологеми і міфологічні образи, відбуватимуться на новому світоглядному рівні з урахуванням викликів сучасності та історичної ситуації, а не як механічне відтворення національних чи архаїчних елементів минулого.

Найчастіше актуалізація міфа відбувається під час нестабільності та світоглядної кризи, зокрема культурної або політичної, зміни культурних чи світоглядних парадигм. Можливості міфа найяскравіше проявляються саме у цей час, зумовлені його природою і прагненням подолання Хаосу, і, на думку О. Киченка, міф найяскравіше й актуалізується «в періоди загальних «тотальних» криз, що відбуваються на стику світових подій» [14, с.45], «особливо в моменти культурного переходу, коли раптом та або інша авторитетна культурна сота стає вакантною» [14, с.25-26]. Це пояснюється тим, що саме у цей час є найбільша загроза вторгнення Хаосу до світоглядно впорядкованого простору.

Актуалізація міфологічних структур спричиняє сплеск творчості несвідомого характеру, зумовлений «поширеною творчою інтерпретацією і втіленням міфологічних пізнавальних стереотипів» [14, с.26]; завдяки цій особливості вбачається можливим визначати час найбільшої активізації підсвідомих міфологічних структур у комунікації. Водночас із творчим сплеском, на думку Н. Амелченка, «відродження одразу актуалізує й космогонічний міф, за архетипом якого воно й здійснюється: відродження у будь-якій міфології означає ритуальне повернення до витоків і постійне перетворення Космосу з Хаосу» [1, с.71].

Змінюється роль символів і функція мови, мова наче оповідає на словесному рівні. Е. Кассирер пише, що «наші звичайні слова наділені значеннями, але всі ці, наново створені слова, наділені емоціями і руйнівними пристрастями» [13, с.213];

тобто, наново створена мова має величезний енергетичний потенціал [13, с.214]; світ сакралізується, а всі його елементи поєднуються міцними неусвідомлюваними комунікативними зв'язками в єдину цілісну світоглядну систему.

Цікавою є теорія інформаційних вибухів, описана Ю. Лотманом, яка за своєю структурою дуже нагадує міфологічні сплески. Так, під час такого «вибуху» різко зростає інформативність усієї системи, тобто збільшується її інформаційна ємність, цей момент може мати різну тривалість, але він існує поза часом, що є безпосередньою зміною сприйняття хронотопу; людство повертається до есхатологічних ідей, а момент зміни і переходу в нову епоху сприймається людиною не абстрактно, а в оціночних категоріях. Епоха перед самим вибухом «вже освітлюється його загровою», що сприяє появі великої кількості особистостей та індивідуальностей [17], які, на нашу думку, і здійснюють культурний та світоглядний перехід соціуму.

Проявляється світоглядна криза на соціальному і духовному рівнях (за О. Морщаковою [19, с.4]), як криза персональної ідентичності (за М.Скринником [24, с.3]), як екзистенційно-антропологічна криза (за В. Артюхом), що призводить до переосмислення можливостей міфа як «синкретичної форми осягнення світу» [2, с.3]. Якщо розглядати протиставлення природного і сучасного постмодерного міфа на комунікативному рівні, то маємо істотну розбіжність й у комунікативних процесах: «постраціональна комунікація» (за О. Висоцькою) не орієнтована на збереження «культурної пам'яті» і, навпаки, «може бути розцінена як спрямованість на її забуття» [5, с.163]. Натомість природний міф виконує функцію збереження і передачі культури наступним поколінням.

Як наслідок поглиблення світоглядної кризи у культурі, релігії і духовності поширюється емоційний вакуум, з'являється антикультура; місце «героїчних особистостей» займають «типові герої» (Ю.Лотман [17]). Подальший розвиток цих тенденцій може призвести до втрати життєвих смислів, розпаду культури і надалі – до неминучого «міфічного вибуху» (Н. Амелченко [1, с.57]).

Світоглядно-комунікативна система антикультури, яка базується на постмодерному міфі і визначається прагненням десакралізації, дефрагментації та деконструкції форм, структур і смислів, є «ворожим» утворенням для природного міфа і потужною перешкодою для національного відродження. Руйнування підсвідомих міфологічних структур відбувається і на рівні мови, що перешкоджає відродженню міфа через мову і національне. А руйнування мови призводить до руйнації національної світоглядної матриці, що унеможлиблює й національне відродження, оскільки пошкоджені комунікативні зв'язки у суспільстві, які необхідно відновити до початку нової «хвилі» національного відродження. Постмодерне світобачення антикультури розповсюджується і на виразників міфа, підмінюється система пасіонарності. Тим самим у міфа відбирається будь-яка можливість для відродження: люди, які знаходяться в полі впливу антикультури, не можуть стати носіями міфа; через

підміну систем пасіонарності унеможлиблюється поява виразників міфа і нових культурних героїв; а через символічно-світоглядні зміни в мові втрачається її міфологічна основа.

Дефрагментація світоглядних уявлень соціуму на сучасному етапі сприяє руйнуванню самого світоглядного міфа. Не маючи первинної цілісності, природний міф не може подолати знеособлення і тільки множить фальшиві ідентичності. Як наслідок, утворюються не повноцінні світоглядні міфи, а «симулякри» (Ж.Бодріяр), що є дуже небезпечними світоглядними утвореннями, оскільки вони викривляють смисли, відбувається віртуалізація свідомості на рівні всього суспільства.

Тенденції світоглядної віртуалізації мають і комунікативне підґрунтя. Як пише О. Висоцька, що хоча «постраціональна комунікація» нагадує міфологічну, але вона позбавлена головного – «прагнення трансцендентального», чие місце посідає «віртуальність як реалізація творчих актів несвідомого» [5, с.140]; іншими словами, така комунікація позбавлена сакрального, міфичної енергетики. Подібне також обумовлене ідеологією постмодерну, оскільки в його комунікативній дії «більше не існує нічого сакрального», «всі її складові випадкові та довільні, втрачають свої сталі ціннісні якості, не мають власного буття» [5, с.60]; тобто, відсутня головна ознака комунікативних міфологічних процесів – цілісність.

Актуалізація в інформаційно-культурному просторі світоглядного національного міфа на території України має ще одну важливу особливість, пов'язану із подоланням світоглядних уявлень, у координатах яких тривалий час перебувало суспільство.

У Радянському Союзі активно використовувалися світоглядні міфологічні структури, а простір і час організовувалися за законами ідеологічного міфа. Світоглядні побудови цього штучного міфу втілилися на рівні релігії, якою став атеїзм, що замінив внутрішній зміст природного міфа та його енергетичне ядро (І.Курас, М.Рибачук, М.Кирюшко, П.Фещенко [22, с.75]), проявилися у хронотопних уявленнях (А.Калаков [12, с.73-74]), створенні інституту псевдовиразників міфа в якості партійної номенклатури (Л. Зубрицька [11, с.136]), відтворенні ритуально-міфологічних елементів і підміні родинних зв'язків, які потім були замінені класовими зв'язками та ідеологічною причетністю. Найглибше це міфологічне за формою уявлення проявилось у словах пісні: «Мой адрес не дом и не улица, / Мой адрес – Советский Союз» (В.Мільдон [18, с.148]).

Імперський міф радянської ідеології не сприяв розвитку індивідуальності, яка необхідна для появи виразників національного міфа; на думку А. Єрмоленка, ідеологічна система тоталітарного суспільства «пригнічувала традиційні національні цінності, підґрунтям яких є життєвий світ» [9, с.226]. Підкріплене історичною традицією по зниженню активності індивідуального елемента, знеособлення, яке відбувалося у ХХ ст., було надзвичайно шкідливим і завдало найбільшого удару за всю історію українського народу по енергетичних

міфологічних зв'язках національної світоглядно-комунікативної системи. Спричинено це було тим, що імперський міф прагне досягти повної відсутності індивідуальності, тому стиралися мовні, національні та інші особливості, всіма засобами створювався узагальнений тип «радянської людини», чим порушувалася глибинна міфологічна цілісність. А завдяки близькості до міфа і сакральним уявленням про світ українці як найбільш негативну категорію визначають саме відсутність цілісності, що не лише відповідає міфологічним уявленням, але й пояснює причини зміцнення комплексу меншовартості у несвідомому українського народу за радянських часів.

Посилення світоглядної кризи на території України після розпаду Радянського Союзу характеризується вакуумом на рівні духовності і національного, оскільки після суспільно-політичних змін не відбулося переходу до нової світоглядно-комунікативної системи на національній основі. «Перша хвиля» національного відродження початку 90-х років ХХ ст. хоч і вплинула на суспільство, але не сформувала нової системи поведінкових матриць і світоглядних уявлень, повноцінне національне відродження не відбулося.

Це також є причиною, чому і до сьогодні для українського народу актуальним залишається комплекс меншовартості і розвиток инфантильності у суспільстві. Після розпаду Радянського Союзу замість дискредитованого атеїзму приходить вакуум, гальмується і консервується більшість культурних, духовних та етнічних процесів. Втративши можливість самоідентифікації у координатах радянського ідеологічного міфа, але не набувши національної ідентичності, громадяни опинилися поза часом. М. Скринник визначає сьогоднішні «моделі» ідентичності за етнокультурною або громадянською ознакою: «українець», «росіянин», «радянська людина», «громадянин України», «європеєць», «слов'янин». Під впливом процесів глобалізації, які діаметрально протилежні національно-культурній ідентифікації, широке ідентифікаційне поле і те, що «зовні виглядає як конструювання себе «за власним проектом», насправді означає кризу персональної ідентичності» [24, с.14-15]. Ці процеси на комунікативному рівні пояснює О. Висоцька, на її думку, недовірливість індивідів, зокрема, пояснюється світоглядною філософією постмодерну: «Коли немовби дозволено все, прагнення до боротьби з явними недоліками існуючого стану речей втрачає дійсний сенс» [5, с.276].

Довгий час значна частина українського населення ідентифікує себе як «тутешніх», і, на думку М. Рябчука, «за всіма ознаками це – психологія суто середньовічного етносу, який ніби й не пройшов ще доби націєтворення» [23, с.201]; А. Москаленко вказує на роздвоєність аудиторії в переживаннях, бо вона не має ні імперських, ні радикально-національних позицій [20, с.229], а тому ця аудиторія позбавлена цілісності сприйняття і самоусвідомлення. В. Єленський зазначає, що у «трьох пострадянських республіках – Білорусі, Росії й Україні – є більш або менш значний прошарок осіб, які відчувають серйозні труднощі зі своєю

ідентифікацією. Вони не почуваються «радянськими людьми» через політичні переконання, але не можуть ототожнювати себе ані з українським, ані з російським, ані з білоруським етносом» [8, с.6].

Цей стан масової свідомості можна порівняти з тим психологічним станом, коли людина емігрує в іншу країну: міф як світоглядно-комунікативна система, з якої вийшла людина, залишився поза її існуванням, а новий міф, в який має увійти особа, існує окремо від неї. «Наслідком стає «народження» носіїв «міфології особистого минулого», яка сягає своїм корінням традиційного осередку перебування» [6, с.160]. Проблема полягає в тому, що цього «осередку» на сакральному і кодовому рівні вже не існує, і прагнення повернення до «сакральної Батьківщини» (Радянського Союзу) спираються на порожнечу, що нівелює будь-які творчі конструктивні прояви і не дозволяє формувати стратегію майбутнього.

Опиняючись у вакуумі, люди своєю відсутністю, адекватно до історичної ситуації ідентичності, ще більше поширюють цей вакуум. Цікавою у цьому контексті вбачається думка О. Гриценка, який розглядає ситуацію, що склалася, саме з позицій міфа, описуючи «дві різні українські суб'єктивності» [7, с.152], які формально визначаються за мовною ознакою: «Одна – так би мовити, «міфічна», сформована впливом основного річиза національної думки та традиційною ієрархією етнонаціональних цінностей; друга – сформована вже в УРСР і, так би мовити, світська, «профанна», що в її підвалини лягли місцеві ідентичності, «локальний патріотизм», а також офіційна радянська концепція національності, яка містила не набагато більше, ніж відому «п'яту графу» [7, с.152]. Дослідник ділить українців на «міфічних», тобто «свідомих» і на «профанних», тобто «паспортних» [7, с.154], чим пояснює виключно міфологічними категоріями причини цього аспекту світоглядної та національної кризи в Україні.

Криза не лише поглиблюється у 90 ті роки ХХ ст., але і торкається несвідомих і комунікативних структур. Спостерігається «міцніюча тенденція до аномії – морально-психічного стану свідомості, що відзначається розпадом духовних цінностей» [22, с.54]; відбувається руйнація символічного шару культури. О. Морщакова передбачає, що якщо світоглядна криза в Україні триватиме, а національна ідея лишатиметься фрагментарною, то це призведе до «дегенерації мови», вона втратить «якості літературної, ширше культурної мови символів» і «перестане бути здатною виконувати націєтворчу і націєконсолідуючу силу» [19, с.13].

Зниження енергетики на міфологічному та архетипному рівнях, на яких базуються культура та національне, досліджує В. Буряк: «Аналіз основних архетипних рівнів художньої свідомості українського народу показує часткове або повне погашення міфічного, фольклорного, історичного пластів» [4, с.4]. Дослідник зазначає, що «історичний архетипний горизонт найбільш пошкоджений. Науковий, художній архетипні рівні у зв'язку з тривалим духовним геноцидом ХVIII-ХХ ст. розгерметизовано» [4, с.4]. Пошкоджені архетипні

модулі впливають на міфологічні процеси на національному рівні й енергетично-інформаційну насиченість комунікації в цілому.

Подолання світоглядної кризи може бути здійснене лише за рахунок національного відродження, активізованого дією глибинних архетипів і кодів національного несвідомого. Проте, у 90 ті роки ХХ ст. через низку політичних, економічних, ідеологічних та інших причин подальші етапи цього відродження відсуваються майже на десять років від здобуття Україною незалежності. Країна пішла шляхом «імітації зміни», а не через здобуття незалежності у визвольній війні чи протистоянні, й не отримала свободи духовного розвитку.

Проте, чим глибша криза, тим сильніше й яскравіше постає природний міф у всіх своїх проявах, тому для пострадянського простору національне відродження, завдяки природному міфу, вбачається ще більш актуальним, бо на додачу до світових деградаційних тенденцій антикультури, засилля постмодернового світогляду та раціоналізації суспільного життя маємо ідеологічну, духовну і національну кризи локального масштабу. Успішне подолання цих кризових явищ може позитивно вплинути і на вирішення світових світоглядних проблем.

В. Безнісько додає до причин активізації міфа у свідомості соціальні фактори, такі як нестабільність або застій у соціальній і політичній сферах життя: саме тоді суспільство починає гостро потребувати ідеалу, який є «основною психологічною передумовою буття міфа у свідомості» [3, с.8]. Проте, ми вважаємо, що процеси нестабільності (панування Хаосу, який має бути подоланий) або застою (стану, який у своїй суті суперечить рухливій природі міфа) так само активізують природний міф у житті суспільства. Поєднання стабільної соціальної несправедливості, застою у культурно-духовному житті і нестабільності, що проявляється у невпевненості в завтрашньому дні, на нашу думку, якраз і провокує найсильніші світоглядно-комунікативні зміни з міфологічною основою.

Масові сплески творчості та активізації національних архетипів у сучасній Україні можемо бачити у двох історичних періодах. Це так звана «перша хвиля» часів здобуття Незалежності і «друга хвиля» 2004-2005 рр., що надалі робить Майдан потужною сучасною національною міфологією.

Оскільки міф відроджується саме у кризові періоди, то можемо прогнозувати близькість міфологічного сплеску світового масштабу в найближчі часи, бо світоглядна криза наразі поглиблюється завдяки глобальній економічній кризі, як наслідок духовних криз. Для пострадянського простору вірогідність такого сплеску ще вища, оскільки криза тут підсилюється локальними факторами духовного, суспільного і політичного значення. Якщо послуговуватися теорією Ю. Лотмана про інформаційні вибухи, які змінюють культурні ті світоглядні системи, то можна визначити цей хвилювий процес як єдиний і нерозривний за аналогією з ланцюгом послідовних вибухів, які надають динамічній кривій багатоступеневу непередбачуваність [17]. Це дозволяє розглядати нові «хвилі» на-

ціонального відродження у причинно-наслідковому зв'язку із попередніми націєтворчими процесами, тим самим уможливаючи аналіз потенціалу міфа як світоглядно-комунікативної системи для національного відродження.

Висновки. Головною причиною актуалізації міфа під час світоглядних змін є його функція до подолання Хаосу, який саме у такі періоди найбільше загрожує впорядкованому простору. Сучасна світова криза може бути розглянута насамперед як світоглядна, що проявляється на соціальному і духовному рівнях, а також як криза персональної ідентичності. Як наслідок у суспільстві поширюється емоційний вакуум, з'являється антикультура, відбувається віртуалізація свідомості, втрачається цілісність світосприйняття і сакральність. Актуалізуючись, світоглядний міф не являє собою реставрацію минулого, а створює відповідну до історичної ситуації світоглядну систему, відновлюється цілісність світосприйняття, сакралізується світ, змінюється роль символів і функція мови, спостерігається сплеск творчості.

Актуалізація міфа безпосередньо на пострадянському просторі обумовлюється також подоланням ідеологічного радянського міфа, а також його негативних тенденцій знеособлення і придушення національного начала. Особливістю актуалізації міфа у

цьому аспекті є також те, що для ефективного національного відродження має бути подоланий вакуум на рівні духовності і національного, що утворився після розпаду Радянського Союзу, оскільки країна пішла шляхом імітації світоглядних змін, що посилює процеси розпаду духовних цінностей і руйнації символічного шару культури і мови.

Найбільшою перешкодою для національного відродження на пострадянському просторі, окрім подолання світових кризових тенденцій, антикультури, духовного вакууму і світоглядної системи ідеологічного радянського міфа, є комплекс меншовартості, який значною мірою гальмує націєтворчі процеси. Взаємопов'язаними з іншими перешкодами для національного відродження є проблеми із самоідентифікацією громадян та незрозуміністю національної ідентичності. Додатковими перешкодами для національного відродження постають соціальні фактори: поєднання стабільної соціальної несправедливості, застою у культурно-духовному житті і нестабільності, що проявляється у невпевненості в завтрашньому дні. Усвідомлення характеру цих проблем та їхнє комплексне вирішення сприятиме національному відродженню, яке може бути актуалізоване за рахунок світової світоглядної кризи та сучасних суспільних процесів на пострадянському просторі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Амелеченко Н. А. Міф та нація – переплетення філософського та політичного дискурсів / Н. А. Амелеченко // Філософська думка. – 2003. – № 6. – С. 50-75.
2. Артюх В. О. Природа національного міфа : історико-філософський контекст : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.05 «Історія філософії» / В. О. Артюх. – К., 2001. – 19 с.
3. Безнісько В. С. Феномен політичного міфа в соціальному просторі сучасності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / В. С. Безнісько. – Одеса, 2006. – 18 с.
4. Буряк В. Д. Духовність – як модель національної художньої свідомості / В. Д. Буряк // Літературознавство, «Просвіта» і духовний ідеал українця : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Кривий Ріг : Видавництво КРДП, 1994. – С. 4.
5. Висоцька О. Є. Комунікація як основа соціальних перетворень (у контексті становлення постмодерного суспільства) : монографія / О. Є. Висоцька. – Дніпропетровськ : Інновація, 2009. – 316 с.
6. Головаха Є. І. Міф про свободу і несвобода від міфа / Є. І. Головаха // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. – 2002. – № 3. – С. 159-171.
7. Гриценко О. А. «Своя мудрість» : національна міфологія та «громадянська релігія» в Україні / О. А. Гриценко. – К : УЦКД, 1998. – 184 с.
8. Єленський В. Є. Розлам / В. Є. Єленський // Людина і світ. – 2000. – № 6. – С. 2-10.
9. Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія : підручник / А. М. Єрмоленко. – К : Лібра, 1999. – 488 с.
10. Заріцька В. В. Новітня міфологія як елемент соціальних технологій : соціально-філософський аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / В. В. Заріцька. – К., 2008. – 20 с.
11. Зубрицька Л. Й. Міфотворення і міфотворчість у політиці / Л. Й. Зубрицька // Вісник КНУ : Філософія. Політологія. – 2004. – № 63-64. – С. 135-138.
12. Калаков А. Націоміфічне питання прочитання ландшафтного тексту в культурному полі / А. Калаков // Магістеріум: історико-філософські студії. – 2000. – Вип. 3. – С. 69-75.